

HET VUUR VAN DE VRIJHEID

WOLFRAM EILENBERGER BIJ DE BEZIGE BIJ

*Het tijdperk van de tovenaars. Het grote decennium van de filosofie,
1919-1929 (2018)*

Wolfram Eilenberger
Het vuur van de vrijheid

*De nieuwe wereld van Hannah Arendt,
Simone de Beauvoir, Ayn Rand en Simone Weil*

Vertaald door W. Hansen

2022

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij een subsidie
van het Goethe-Institut.

Copyright © 2020 J.G. Cotta'sche Buchhandlung
Nachfolger GmbH, Stuttgart
Copyright Nederlandse vertaling © 2022 W. Hansen
Oorspronkelijke titel *Feuer der Freiheit. Die Rettung der Philosophie
in finsternen Zeiten, 1933-1943*
Oorspronkelijke uitgever Klett-Cotta, Stuttgart
Omslagontwerp Marry van Baar
Omslagfoto Hulton Archive via Getty Images
Foto's schutbladen © Bridgeman Images
Foto auteur Annette Hauschild
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Abbringh, Groningen
ISBN 978 94 031 2471 1
NUR 730

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

*Voor Venla en Kaisa,
vrouwen op mijn pad*

Inhoud

I. Vonken – 1943

- Het project 17
- Beste jaren 18
- De situatie 20
- Doodzonden 22
- De moraal 23
- De missie 24
- Geïnspireerd 27
- In trance 30
- Zwakzinnig 30
- Onbeschaamd 32
- Strijdvaardig 34
- Logisch 36
- De vreemdelinge 37
- Zonder leuning 39
- De breuk 40
- Aanwezig 41

II. Ballingen – 1933/1934

- Raster 45
- Het geval Rahel 47
- Verlicht 48
- Veelstemmig 50
- Duits wezen 51
- Achterdeur 54
- Razend 54

Revolutionair 55
Bezorgdheid 57
Derde wegen 59
Leger des Heils 61
 Testament 65
 Bedreigd 66
 De andere 67
Ingekapseld 69
Toverdrank 70
 Muren 72
Schrijfmachine 75
 Luchtdicht 77
 Idealen 80
Nietzsche en ik 81
Socratische spanning 82

III. Experimenten – 1934/1935

Aangeklaagd 87
Vóór het vonnis 88
 Zelfzuchtig 90
 Second hand 92
 Filmrijp 93
Zeden in de provincie 95
 Het principe-Olga 98
 Tovenaar 100
 Gevoel voor rollen 101
Bloesems van de spiritualiteit 104
 Totaal down 106
Aan de lopende band 108
 Kennis en interesse 110
Grenzen aan de groei 112
Omgekeerde wereld 114
 Modern Times 115
 Uitwisbaar 116

Voor de wet 118
Verblijfsoorden 120
Tegenstrijdigheden 122
Vraag die gedaante heeft aangenomen 124
Onbekend terrein 126
Uitsluiting 127

IV. Naasten – 1936/1937

Wij, de levenden 133
Herovering van het ik 134
Howard Roark 136
Zinnelijk egocentrisme 138
Huwelijk in Connecticut 140
Frontaal 143
Duistere processen 144
Stam en por 148
Totale naastenliefde 149
Arendts wending 152
Paris is for lovers 155
Twijfel aan het pact 157
Vrij liefhebben 158
Keuzeverwantschappen 160
Melancholia 161
Hoofdbrekens 165
Moreel achterland 168
Spiraal van de ontmenselijking 171
Lege machtswoorden 172
Schijnopposities 176
Profetisch 177

V. Gebeurtenissen – 1938/1939

Doodlopende weg 181
Genadeklanken 182

Het rijk Gods 184
Ontoerekeningsvatbaar 185
 Het blinde licht 186
Terug naar de bronnen 188
 Geblokkeerd 190
 Hymne 192
Werken aan de mythe 194
 Wolkenkrabber 195
 Gloedvol idee 196
 Ecce homo 198
Het vergif van de erkenning 199
 Morgenrood 200
 Eenrichtingsverkeer 202
 Zeer elementaire leugens 204
 Gered vermogen 205
 Stamethiek 207
Abnormale afhankelijkheid 209
 Zonder toekomst 211
 Agressief 214
 Evenbeelden 215
 Oorlog der werelden 218
 De nieuwe situatie 220
In het aangezicht van de angst 222

VI. Geweld – 1939/1940

Onafgebroken voor ogen 227
 Ken jezelf! 229
Geometrie van het toeval 231
 Dood en tijd 234
 Unieke gevoeligheid 235
 Parachutist 237
 Exodus 238
 Grenssituatie 239
 Niets dan vrijheid 241

In opmars 243
Thuiskomst 244
Project Hegel 245
De vastberadene 247
Schuim der aarde 249
Levende lijken 250
Doorreis 252
Engel van de geschiedenis 255
Mislukkingen 257
Het principe-Toohey 259
Valse gelijkheid 263
Manhattan transfer 264
Rands constitutionele patriottisme 265
I want you! 267

VII. Vrijheid – 1941/1942

Als bevrijd 273
Eindelijk geëmancipeerd 276
Positief bezet 279
Dank voor de oogst 282
Gespannen verwachting 284
Zonder ik 285
Zonder wij 287
Zonder opium 289
Ethiek van de acceptatie 291
Hogere onverschilligheid 292
Overtocht 294
This means you! 296
Nieuwe ontzetting 299
Valse eenheid 300
Wereldburgerlijke bedoelingen 303
Kleine kringen 304
Nietzsches vloek 306
Amerikaanse schietmeester 308

Social distancing 309
Roarks verdediging 313
Het vonnis 319

VIII. Vuur – 1943

In staking 325
Geen fictie 326
Deal! 328
Nieuwe trein 329
Scheppende overschrijding 331
Open toekomst 333
Flessenpost 335
Aan de afgrond 336
Elementen en oorsprong 338
Geen noodlot 340
Dwaze vruchten 341
Onoplosbaar 342
Opgave 343
Aarding 344

Corridors 347

Dankwoord 355
Werkregister 357
Bibliografie (selectie) 361
Noten 365
Namenregister 381

*Denk je soms
Dat ik het leven haten moet,
De woestijn in vluchten...*

Johann Wolfgang von Goethe,
Prometheus (1789)

*Fool me once, fool me twice
Are you death or paradise?*

Billie Eilish, 'No Time to Die' (2020)

I
Vonken

1943

*De Beauvoir is in de stemming, Weil in trance,
Rand buiten zichzelf en Arendt in een nachtmerrie*

Het project

‘Waarom überhaupt beginnen als je toch weer moet ophouden?’¹ Voor een begin niet al te beroerd. Juist daarover moest het essay gaan: over de spanning tussen de eindigheid van het eigen leven – en de kennelijke oneindigheid van deze wereld. Per slot van rekening dreigde die kloof al na enig nadenken elk plan, elk ontwerp, elk zelfopgelegd doel prijs te geven aan het absurde. En dat dan geheel afgezien van de vraag wat het inhield: meteen maar de hele aardbol veroveren of alleen je eigen voortuintje verzorgen.² Uiteindelijk kwam dat op hetzelfde neer. Als niemand anders het al deed, dan zou de tijd zelf het geschapen werk ooit vernietigen en voor eeuwig doen vergeten. Alsof het er nooit geweest was. Een lot even zeker als de eigen dood.

Waarom dus überhaupt iets doen, in plaats van liever niets? Of beter meteen maar in de vorm van drie klassieke vragen: ‘Wat is de menselijke maat? Welke doelen kan de mens zichzelf stellen, en welke hoop mag hij koesteren?’³ Dat was ze, de gezochte structuur!

Aan haar tafeltje in de hoek op de tweede verdieping van Café Flore keek Simone de Beauvoir de voorbijgangers na. Daar liepen ze. De anderen. Eenieder met een eigen bewustzijn. Onderweg met hun geheel eigen angsten en zorgen, plannen en verwachtingen. Net als zijzelf. Als slechts één onder miljarden. Een gedachte die haar telkens weer een rilling over haar rug joeg.

De Beauvoir had het zich met haar toezegging niet gemakkelijk gemaakt. Wat niet in de laatste plaats aan de thematiek lag

die uitgever Jean Grenier had voorgeschreven. Voor een verzameling over de gezichtsbepalende geestelijke stromingen van het heden wilde hij van haar een tekst over het 'existentialisme'.⁴ Terwijl noch Sartre, noch zij dat begrip tot nu toe voor zichzelf had opgeëist. Het was een vrij recente uitvinding van krantenredacties, meer niet.

De ironie van de vraagstelling was moeilijk te overtreffen. Want als er al een hoofdmotief was dat haar en Sartres pad in de afgelopen tien jaar had bepaald, dan was het de consequente weigering vrijwillig in het hokje te kruipen dat anderen al voor hen ontworpen hadden. Juist die vorm van rebellie was de kern van hun project geweest – en dat was het nog steeds.

Beste jaren

Anderen mochten het rustig 'existentialisme' noemen. Zij zou het begrip bewust vermijden. En als schrijfster gewoon doen wat ze sinds haar eerste aantekeningen in haar jeugddagboek het liefste deed: zich zo geconcentreerd mogelijk aan de vragen wijden die haar in haar leven bezighielden – en waarop ze de antwoorden nog niet wist. Vreemd genoeg waren het nog steeds dezelfde vragen. Als eerste de vraag naar de mogelijke zin van haar eigen bestaan. En de vraag naar het belang van andere mensen voor haar eigen leven.

Maar nog nooit had De Beauvoir zich bij haar denkwerk zo zeker en vrij gevoeld als nu, in de lente van het jaar 1943. Op het dieptepunt van weer een wereldoorlog. Midden in haar bezette stad. Ondanks voedselbonnen en een gebrek aan voorzieningen, ondanks chronische koffie- en tabaksontwenning (Sartre was intussen zo wanhopig dat hij elke ochtend op de vloer van Café Flore rondkroop om peukjes van de vorige avond te zoeken), ondanks het dagelijks gesar tijdens controles en ondanks de uitgaansverboden, de alomtegenwoordige censuur en de Duitse soldaten, die hier in Montparnasse steeds schaamtelozer in de

cafés rondhingen. Zolang ze maar genoeg tijd en rust vond om te schrijven, was voor de rest alles nog wel te verdragen.

In de herfst zou haar eerste roman bij Gallimard verschijnen.⁵ Een tweede roman lag al voltooid in haar la.⁶ Ook een toneelstuk schoot al aardig op.⁷ Nu moest het eerste filosofische essay volgen. Sartres duizend pagina's dikke werk *Het zijn en het niet* lag ook al persklaar bij de uitgeverij. Binnen een maand zou zijn toneelstuk *Les mouches* (*De vliegen*) zijn première beleven in het Théâtre de la Cité. Zijn tot dan toe meest politieke stuk.

In werkelijkheid was dat allemaal de geestelijke oogst van een heel decennium, in het verloop waarvan zij en Sartre met elkaar inderdaad een nieuwe manier van filosoferen hadden gevonden. En – omdat het een nu eenmaal onlosmakelijk met het ander samenhang – ook nieuwe manieren om hun leven te leiden: privé, beroepsmatig, literair, erotisch.

Nog tijdens hun studie filosofie aan de École Normale Supérieure – Sartre nodigde haar bij hem uit om uitleg te krijgen over Leibniz – hadden de twee een bijzonder liefdespact gesloten: ze hadden elkaar onvoorwaardelijke geestelijke trouw en oprechtheid beloofd – en tegelijkertijd ook beloofd openhartig te zijn over andere verleidingen. Ze zouden absoluut onontbeerlijk zijn voor elkaar, en graag toevallig ook voor anderen. Een dynamische dyade, waarin zich wat hen betrof de hele wijde wereld moest spiegelen. Dat concept had hen sindsdien aangezet tot steeds weer een nieuw begin, nieuwe avonturen: van Parijs naar Berlijn en Athene; van Husserl via Heidegger naar Hegel; van traktaten via romans naar toneelstukken. Van nicotine via mescaline naar amfetamine. Van de 'kleine Russische' via de 'kleine Bost' naar de 'zeer kleine Russische'. Van Nizan via Merleau-Ponty naar Camus. Het concept diende hen nog steeds tot fundament en het was zelfs solider en helderder dan ooit ('Een liefde te leven betekent zich daardoor nieuwe doelen stellen').⁸

De wekelijks door hen te geven lessen (maximaal zestien) als docent filosofie handelden ze intussen zonder veel betrokkenheid af. Ze hielden zich niet aan het curriculum en lieten hun stu-

denten na korte introductiereferaten vrij met elkaar discussiëren – altijd succes. Het volstond om hun rekeningen te betalen. Althans een deel ervan. Per slot van rekening moesten ze niet alleen voor zichzelf zorgen, maar altijd ook nog voor een deel van hun ‘familie’. Ook na vijf jaar in Parijs stond Olga met haar carrière als actrice nog pas in de startblokken. De kleine Bost kon als freelancejournalist eveneens nauwelijks rondkomen, en Olga’s jongere zus, Wanda, zocht nog steeds wanhopig naar iets wat helemaal bij haar paste. Alleen Natalie Sorokin, de nieuwste uitbreiding van de familie, stond stevig op eigen benen: meteen aan het begin van de oorlog had ze zich gespecialiseerd in het stelen van fietsen en dreef sindsdien een goedgeorganiseerde – en door de nazi’s kennelijk gedulde – clandestiene handel met een steeds groter assortiment.

De situatie

Door de ervaringen in de oorlog en de bezetting waren ze nog meer naar elkaar toe gegroeid. Juist in de voorafgaande maanden had hun samenleven hen echt tot elkaar gebracht, meende De Beauvoir als het eigenlijke gezinshoofd. Ieder van hen genoot van zijn rol zonder ertoe gereduceerd te blijven. Ieder van hen kende zijn aanspraken en rechten zonder er al te star aan vast te houden. Ze waren ieder voor zich gelukkig, maar verveelden zich met elkaar niet.

De aanstaande uitspraak verontrustte De Beauvoir daarom niet alleen vanwege haarzelf. Al meer dan een jaar waren de snuffelaars van de Vichy-regering bezig met hun onderzoek. Min of meer toevallig had de moeder van Sorokin in een la een intieme correspondentie tussen haar dochter en haar voormalige docente filosofie gevonden. Daarop had ze de zaak zelf onderzocht en was met haar materiaal ten slotte naar de autoriteiten gestapt. De gang van zaken, zo klaagde ze, was altijd hetzelfde: eerst knoopte De Beauvoir vriendschap aan met vrouwelijke

leerlingen of vroegere vrouwelijke leerlingen die haar bewonderden, verleidde hen dan seksueel en gaf ze na enige tijd door aan de partner met wie ze al jarenlang een relatie had, de docent filosofie en schrijver Jean-Paul Sartre. Daarmee kwam het strafbare feit, namelijk ‘aanzetten tot onaanvaardbaar gedrag’, in het middelpunt van het gerechtelijk vooronderzoek te staan en moest De Beauvoir bij een eventuele schuldigverklaring rekening houden met consequenties waarvan de intrekking van haar docentschap nog het minst zwaar zou zijn.⁹

Tot nu toe stond alleen vast dat Sorokin, Bost en Sartre bij hun verhoor gezwegen hadden. Buiten de genoemde, uiteindelijk niet doorslaggevende incriminerende brieven aan Sorokin waren er bovendien waarschijnlijk geen directe bewijzen. Maar vast wel een heleboel aanwijzingen die de snuffelaars van Pétains regime er een behoorlijk exact beeld van gegeven zouden hebben aan welke kant van het politieke spectrum De Beauvoir als leerkracht moest worden ingedeeld – en waarvoor ze met haar hele bestaan instond.

Ze woonden niet in een huis, maar al jaren samen in hotels in Montparnasse. Daar dansten en lachten, kookten en dronken, vochten en sliepen ze met elkaar. Zonder dwang van buitenaf. Zonder principiële regels. En vooral ook – voor zover mogelijk – zonder valse beloften en zonder restricties. Kon een eenvoudige blik, een terloopse aanraking, een gemeenschappelijk doorwaakte nacht niet al de vonk in het vuur van een opnieuw vernieuwd leven zijn? Dat wilde ze geloven. Ja, als het aan De Beauvoir en Sartre lag, was de mens eigenlijk alleen maar als beginneling zichzelf.

Je komt nooit ergens aan. Er bestaan alleen uitgangspunten, begin. Met elke mens begint de mensheid opnieuw. En daarom vindt de jonge mens, die zijn plaats in de wereld zoekt, die aanvankelijk niet en voelt zich daarom verlaten...¹⁰

Dat was ook een manier om te verklaren waarom ze Olga, Wanda, de kleine Bost en Sorokin ooit vanuit de provincie in Parijs onder hun vleugels hadden genomen, hen hadden ondersteund, gestimuleerd en gefinancierd. Om die jonge mensen uit hun kennelijke verlatenheid naar de vrijheid te brengen. Om hen aan te moedigen hun eigen plaats in de wereld te veroveren, in plaats van een kant-en-klare plek in te nemen. Dat gebeurde vanuit een daad van liefde, niet vanuit een daad van onderwerping, vanuit de levendige eros, niet vanuit een blinde buitensporigheid. Een daad, waarbij de menselijkheid bewaard bleef. Want: 'Alleen door zichzelf te verkiezen, kan de mens zijn; als hij het afwijst zichzelf te verkiezen, vernietigt hij zichzelf.'¹¹

Doodzonden

Voor zover er volgens haar nieuwe filosofie überhaupt iets was wat na de dood van God de vrijgekomen plek van de 'zonde' kon innemen, was het de uitdrukkelijke ontkenning van juist die vrijheid. Juist die vernietiging door eigen schuld moest koste wat het kost vermeden worden. Zowel voor zichzelf als voor anderen. Zowel privé als politiek. En wel in het hier en nu, in naam en als viering van het leven zelf. En niet, zoals de vermeende 'existentialist' Martin Heidegger vanuit de Duitse provincie leek te doceren, in naam van een '*Sein zum Tode*'. 'Het menselijke zijn bestaat in de vorm van ontwerpen, die geen ontwerpen zijn in de richting van de dood, maar in de richting van bepaalde doelen... We zijn dus niet *zum Tode*.'¹²

Het enige zijn dat bijgevolg telde, was het zijn van deze wereld. De enige fundamentele waarden waren waarden van deze wereld. Hun enige werkelijk fundamentele oorsprong was de wil van een vrij subject om zich zijn vrijheid toe te eigenen. Dat betekende in wezen als mens te *existeren*.

Juist op die vorm van *existeren*, op de vernietiging en de verdwijning ervan, hadden Hitler en de zijnen het voorzien. Juist dat

was hun doel geweest, toen ze drie jaar eerder ook het land van De Beauvoir waren binnengevallen – om na hun definitieve overwinning op de hele wereld ook de laatste overgebleven mens op aarde precies voor te schrijven en op te dringen hoe zijn essay te schrijven of ook maar zijn voortuintje te verzorgen.

Nee, ze had echt wel wat beters te doen dan zich druk te maken over het oordeel van die fascistische burgermannetjes. Ze mochten haar doceervergunning rustig intrekken! Ze zou zich wel op eigen houtje weten te ontwerpen! Vooral nu er zoveel deuren tegelijkertijd open leken te gaan.

De moraal

De Beauvoir verheugde zich enorm op de discussies. Die avond zou ze de generale repetitie van Sartres jongste toneelstuk bijwonen. Daarna, zoals altijd, uitgaan. Ook Camus had zijn komst aangekondigd. Als haar gedachten tot nu toe juist waren, dan openden die zelfs de mogelijkheid van een nieuwe bestemming van de mens als handelend wezen. Een mogelijkheid die uiteindelijk niet zo inhoudsloos was als bij Sartre en ook niet nodeloos absurd hoefde te blijven als bij Camus. Met haar essay zou zij op een alternatief wijzen. Een eigen derde weg.

Voor zover zij het kon overzien, zou de mate van waarlijk menselijk handelen door twee uitersten van binnenuit worden beperkt: enerzijds door een extreem totalitaire inbreuk op de privésfeer, anderzijds door extreem asociale zelfbeperking. Concreet: het menselijk handelen bevond zich tussen het noodzakelijkerwijs eenzame doel van de verovering van de hele wereld en het even eenzame streven naar de verzorging van louter het eigen voortuintje. Per slot van rekening waren er ook nog andere mensen dan jijzelf – daarvoor hoefde je maar uit je raam te kijken. Daarom hoefden op die grondslag ook de doelen van het morele engagement zich tussen slechts twee uitersten te handhaven: die van het van het zelf ontdane en noodzakelijkerwijs on-

gerichte medelijden met *alle* andere lijdende mensen enerzijds en de uitsluitende zorg voor louter particuliere belangen anderzijds. Als tafereel uit het werkelijke leven: ‘Een jonge vrouw ergert zich, omdat er in haar schoenen gaten zitten waardoor het water binnendringt. Intussen huilt wellicht een andere vrouw over de gruwel van de Chinese hongersnood.’¹³

De Beauvoir had die situatie ooit zelf meegemaakt. De jonge vrouw met gaten in haar schoenen was zichzelf geweest (liever gezegd: een vroegere versie van haarzelf). Maar de huilende andere vrouw was haar toenmalige medestudente Simone Weil. Sindsdien had ze nooit meer een persoon ontmoet die spontaan in tranen uitbarstte omdat zich ergens ver weg een ramp voordeed die helemaal niets met haar eigen leven te maken leek te hebben. Die andere Simone in haar leven was nog altijd een raadsel voor haar.

De Beauvoir stopte en keek op haar horloge. Het was tijd. Morgenochtend zou ze alweer naar Café Flore terugkeren om opnieuw over haar raadsel na te denken.

De missie

Net als Simone de Beauvoir is ook de reeds genoemde Simone Weil aan het begin van het jaar 1943 vastbesloten radicaal nieuwe wegen in te slaan. De ernst van de situatie laat haar geen andere keuze. Per slot van rekening weet de 34-jarige Française dat voorjaar zekerder dan ooit tevoren dat ze tegenover een vijand staat die zelfs het grootste offer dat gebracht moet worden rechtvaardigt. Voor een diepreligieuze persoon als Weil is dat offer niet het geven van het eigen leven, maar het nemen van het leven van een ander.

‘Als ik bereid ben in het geval van strategische noodzaak Duitsers te doden, dan niet omdat ik door hen heb geleden,’ nooteert ze die lente in haar filosofisch dagboek. ‘Niet omdat ze God en Christus haten. Maar omdat ze de vijanden van alle landen op aarde zijn, inclusief mijn vaderland, en omdat men ze on-

gelukkig genoeg, tot mijn grote spijt, tot mijn hoogste leedwezen, niet kan verhinderen kwaad te doen zonder een bepaald aantal van hen te doden.’¹⁴

Vanuit New York, waarheen ze haar ouders op hun vlucht naar de ballingschap had begeleid, gaat ze eind oktober 1942 aan boord van een vrachtboot naar Liverpool om zich in Engeland aan te sluiten bij de strijdkrachten van het Vrije Frankrijk onder leiding van Charles de Gaulle.¹⁵ In die beslissende oorlogsweken is er voor Weil niets pijnlijkers dan de gedachte ver van haar vaderland te zijn, ver van haar volk. Direct na haar aankomst in het hoofdkwartier in Londen brengt ze daarom de beleidsmakers daar op de hoogte van haar vurige wens de opdracht te krijgen een missie op Franse bodem uit te voeren en daar, indien nodig, voor haar vaderland de martelaarsdood te sterven. Graag als parachutiste – de desbetreffende handboeken heeft ze diepgaand bestudeerd. Of eventueel ook als verbindingsvrouw voor de kameraden ter plekke, van wie ze een enkeling persoonlijk kent, omdat ze de jaren ervoor in Marseille voor de Katholieke Verzetsgroep van Christelijke Getuigen actief is geweest. Maar het liefst aan het hoofd van een door haar speciaal bedachte missie die naar haar vaste overtuiging beslissend zou kunnen zijn voor de oorlog. Het plan van Weil is de oprichting van een speciale eenheid van Franse frontverpleegsters, die uitsluitend ingezet worden op de gevaarlijkste plekken om nog op het slagveld direct eerste hulp te verlenen. De daarvoor noodzakelijke kennis heeft ze zich eigen gemaakt op een cursus van het Rode Kruis in New York. Dat speciale commando zou aan de frontlinie veel waardevolle levens redden, licht Weil toe, en ze legt de aanwezige leden van de staf ter ondersteuning van haar inschatting een lijst met geselecteerde chirurgische vakpublicaties voor.

Maar de eigenlijke waarde van dat commando zou in de symbolische kracht ervan schuilen, in de *spirituele* waarde ervan. Net als elke oorlog, vervolgt ze beziel, is ook deze oorlog in de eerste plaats een oorlog tussen mentaliteiten – en daarmee een oorlog in propagandistische behendigheid. Maar juist op dat terrein

is de vijand, zegt ze, op kwaadaardige wijze superieur aan de eigen krachten. Men hoefde alleen maar te denken aan Hitlers ss en de reputatie die ze intussen in heel Europa gekregen had:

De ss-mensen brengen de geest van Hitler perfect tot uitdrukking. Aan het front beschikken ze [...] over het heroïsme van de grofheid [...] Maar wij kunnen en moeten bewijzen dat wij een ander soort moed bezitten. Die van hen is grof en laaghartig, die komt voort uit de wil tot macht en vernietiging. Omdat wij andere doelen hebben, is onze moed afkomstig uit een heel andere geest. Er is geen symbool dat onze geest beter tot uitdrukking kan brengen dan de hier voorgestelde vrouwenbond. De hardnekkige handhaving van bepaalde menselijke hulp midden in de veldslag, op het dieptepunt van de barbarij, zou voor die barbarij, waar de vijand voor heeft gekozen en waartoe hij ook ons dwingt, een opzienbarende uitdaging zijn. De uitdaging zou zoveel treffender zijn als die hulp door vrouwen zou worden verleend en omgeven is door moederlijke toewijding. Het zou maar een handjevol vrouwen zijn, en het aantal soldaten om wie ze zich zouden kunnen bekommeren relatief klein, maar de morele doeltreffendheid van een symbool kan niet aan de kwantiteit afgemeten worden [...] Het zou de treffendste weergave zijn van de twee richtingen waartussen de mensheid nu zou moeten kiezen.¹⁶

Voor de zoveelste keer in de geschiedenis van haar land, zegt Weil, moet er dus tegenover de geest van idolatrie een authentieke vorm van geloof gesteld worden om het land te redden. Kort en goed, wat haar voor ogen stond was een soort vrouwelijke anti-ss, in de geest van de Maagd van Orléans. Ze had haar plan schriftelijk al uitgewerkt. Als Simone Weil het persoonlijk overhandigt aan Maurice Schumann belooft hij zijn vroegere medestudente het aan De Gaulle voor te leggen. En hij begeleidt haar persoonlijk naar de plek in de kazerne waar ze gehuisvest is.

Schumann had al verwacht dat De Gaulle nog geen drie se-

conden nodig zou hebben om over ‘Commando ziekenverpleegster’ het definitieve vonnis uit te spreken. ‘Die is geschift!’¹⁷ Over de vraag of enige andere vorm van inschakeling op Franse bodem mogelijk is, komt men overeen dat dat in het geval van Weil volkomen uitgesloten is. Veel te gevaarlijk. Je hoefde haar alleen maar even te zien. Tot op het bot vermagerd, en zonder bril praktisch blind. Alleen al lichamelijk zou ze niet tegen de druk opgewassen zijn. Laat staan tegen de geestelijke.

Ondanks Weils eigenzinnige gedrag geeft Schumann ter overweging dat zij iemand is met een zeer grote integriteit en vooral een uniek intellect: afgestudeerd in de filosofie aan de elite-universiteit in Parijs, de École Normale Supérieure, vloeiend meertalig, wiskundig hoogbegaafd, jarenlange ervaring in de journalistiek en bij de vakbond. Het was zaak gebruik te maken van die vaardigheden.

In plaats van direct aan het front voor haar idealen te mogen sterven krijgt Weil van haar meerderen daarom een speciale opdracht van een heel andere soort: voor de tijd na de overwinning op Hitler en de daaropvolgende machtsovername door de regering in ballingschap moet ze plannen en scenario’s voor de politieke wederopbouw van Frankrijk ontwerpen.

Diep teleurgesteld, zij het zonder openlijke tegenspraak, accepteert ze de taak, verschanst zich in een hotelkamer die speciaal voor haar is ingericht in 19 Hill Street – en begint aan haar denkwerk.

Geïnspireerd

Er zijn in de geschiedenis van de mensheid waarschijnlijk maar weinig mensen geweest die in een tijdsbestek van amper vier maanden geestelijk productiever zijn geweest dan de filosofische verzetsstrijdster Simone Weil in die Londense winter van 1943: ze schrijft traktaten over constitutioneel recht en revolutietheorie, over een politieke herordening van Europa, over een

onderzoek naar de kentheoretische wortels van het marxisme, over de functie van partijen in een democratie. Ze vertaalt vanuit het Sanskriet delen van de *Upanishads* in het Frans, schrijft essays over de godsdienstgeschiedenis van Griekenland en India, over de theorie van de sacramenten en de heiligheid van de persoon in het christendom, en, onder de titel *L'enracinement (Verworteling)*, een nieuw concept voor het culturele bestaan van de mens in de moderne tijd.¹⁸

Zoals al doorschemert in haar 'Plan voor een verbond van frontverpleegsters' ziet Weil de eigenlijke nood van de tijd waarin ze leeft in het ideële en het inspiratieve.

Als oorspronkelijk continent van maar liefst twee wereldoorlogen binnen slechts twee decennia, aldus haar analyse, lijdt Europa al langer aan een verwoestende uitholling van zijn fundamentele culturele en politieke waarden en idealen. Ze laat in februari de militaire leiding van de Franse Résistance in een gelijknamig rekest weten dat deze oorlog in feite 'een oorlog tussen religies' is.¹⁹

Europa blijft het centrum van het drama. Van het vuur dat Christus op aarde wierp en dat misschien dat van Prometheus was, zijn enkele gloeiende kolen in Engeland achtergebleven. Dat heeft het ergste verhinderd [...] Wij zijn verloren, als uit de kolen en vonken die op het continent glimmen, niet een vlam opgaat die Europa kan verlichten. Als we alleen door Amerika's financiën en fabrieken worden bevrijd vallen we op de een of andere manier in een vorm van knechtschap terug die lijkt op die van tegenwoordig. Laten we niet vergeten dat Europa niet is onderworpen door horden die van een ander continent of van Mars kwamen, en dat het niet voldoende zou zijn ze te verjagen. Europa lijdt aan een innerlijke ziekte. Het behoeft genezing [...] De onderdrukte landen kunnen de overwinnaar maar één religie voorhouden [...] De vijandelijke verbindinglijnen [...] zouden in elkaar storten als het vuur van een werkelijk geloof zich over dat gehele gebied zou verspreiden.²⁰

Om dat helingsproces eerst militair en daarna ook politiek en cultureel op gang te brengen, zou het continent daarom een nieuwe ‘inspiratie ingeblazen’ moeten krijgen²¹ – volgens Weil in het bijzonder vanuit de teksten van Plato en het Nieuwe Testament. Want wie ware heling wil, moest zich juist in duistere tijden aan bronnen houden die niet alleen van deze wereld zijn.

Dat gold in de eerste plaats voor haar geboorteland Frankrijk, dat als oorsprong van de vrijheidsbeweging van 1789 het diepst van alle oorlogvoerende landen gezonken was. In de zomer van 1940 was het binnen slechts enkele weken zowat zonder verzet kansloos onderworpen door de troepen van Hitler, het bleef voor zijn bevrijding nu op vreemde hulp aangewezen en het had als volk elk dragend geloof in zichzelf verloren. Het land blijkt met andere woorden op dat moment diep in de belangrijkste en diepste van alle menselijke psychische behoeften geschokt: juist in de behoefte aan ‘worteling’.

De worteling is waarschijnlijk de belangrijkste en de meest miskende behoefte van de menselijke ziel. Die behoort tot wat het moeilijkst te definiëren is. De mens heeft wortels als gevolg van zijn werkelijke, actieve en natuurlijke aandeel in een algemene gemeenschap, waarin bepaalde schatten van het verleden en bepaalde voor gevoelens van de toekomst in leven gehouden worden. Natuurlijk aandeel betekent: automatisch aanwezig door de plaats, de geboorte, het beroep, de omgeving. Bijna zijn gehele morele, intellectuele en spirituele leven moet hij aangeleverd krijgen door de levensruimte waartoe hij van nature behoort. [...] Een militaire verovering brengt elke keer een ontworteling met zich mee [...]. Maar als de veroveraar in het territorium dat hij in bezit genomen heeft, een vreemdeling blijft, wordt de ontworteling voor de onderworpen bevolking een bijna dodelijke ziekte. Ze bereikt het hoogste niveau bij massadeportaties, zoals in het door Duitsland bezette Europa [...].²²

Tot zover de inschatting van de situatie door Simone Weil als speciaal ingeschakelde filosofische voordenger van het schaduwkabinet van generaal De Gaulle in het voorjaar van 1943. Bij haar, als Jodin geboren en al sinds jaren diep christelijk, dient de analyse van een spiritueel tekort aan de eigenlijke grond van het moorddadige gebeuren als bron van een welhaast bovenmenselijk aandoende ideeënproductie.

In trance

Als in trance laat ze in die maanden de gehele breedte van haar unieke geest op papier vloeien. Uur na uur, dag na dag. Zonder voldoende te slapen. En vooral ook, net als in de voorafgaande jaren, zonder voldoende voedsel tot zich te nemen. In haar Londense denkdagboek noteert ze: ‘Maar zoals de algehele en aanhoudende toestand van de mensheid in deze wereld er nu uitziet, is het wellicht altijd een fout je vol te eten. (Ik heb die vaak begaan!)’²³

Op 15 april komt aan haar roes een abrupt einde. Weil zakt in haar kamer in elkaar en verliest het bewustzijn. Pas uren later wordt ze door een vriendin gevonden. Tot zichzelf gekomen verbiedt Weil haar categorisch om er een arts bij te roepen. Ze heeft nog steeds niet de hoop opgegeven dat ze zal worden ingezet. Ze belt zonder omwegen Schumann, die haar op haar verzoek meermalen verzekert dat er over een inzet in Frankrijk nog geen definitief besluit is genomen – en dat alles dus nog mogelijk is. Vooral als ze vlot zou genezen. Pas daarna laat Weil zich in het ziekenhuis opnemen.

Zwakzinnig

Als de New Yorkse schrijfster en filosofe Ayn Rand nog een andere belichaming wilde bedenken van alle waarden die naar haar

overtuiging verantwoordelijk waren voor de rampen van de wereldoorlog, dan was geen kandidaat geschikter geweest dan de reëel bestaande Simone Weil in Londen. Inderdaad lijkt in de ogen van Rand in de lente van 1943 politiek niets verwoestender dan de bereidheid het eigen leven voor een land op te offeren. Moreel niets fataler dan de wil eerst en vooral de anderen bij te staan. Filosofisch niets onjuister dan blind godsvertrouwen. Metafysisch niets zo verwarrend als het streven om proactieve handelingen in een transcendent rijk te verankeren. Existentieel niets krankzinniger dan persoonlijke ascese om de wereld te redden.

Juist die houding en de ethiek die eraan ten grondslag ligt zijn de eigenlijke vijand. Die houding en ethiek moeten overwonnen worden en onvoorwaardelijk bestreden, waar ze zich maar voordoen. Aan dat irrationalisme mag absoluut niet worden tegemoetgekomen. Ook niet, al helemaal niet, in vraagstukken die het eigen overleven betreffen.

Zoals Rand in tien jaar schrijversleven pijnlijk heeft geleerd waren dat juist in de Verenigde Staten uiteindelijk zakelijke vraagstukken. Reden waarom ze in een brief van 6 mei 1943 aan haar redacteur Archibald Ogden als nooit tevoren in hun correspondentie briest: ‘Vertrouwen... *vertrouwen*, ik weet niet eens wat dat woord betekent. Als je daarmee *vertrouwen* [*faith*] in religieuze zin bedoelt, dus in de zin van een blind accepteren en aannemen, dan heb ik inderdaad in niets en in niemand vertrouwen. Heb ik nooit gehad en zal ik ook nooit hebben. Het enige waaraan ik me houd, zijn mijn verstand en feiten.’ Zo legt Rand de eigenlijke fundamenteën bloot van haar manier om de wereld te zien. En ze past die tegenover Ogden onmiddellijk op haar hoogste eigen belangen toe: ‘Welke objectieve aanknopingspunten bestaan er op het ogenblik met betrekking tot de kwaliteit van de uitgeverij Bobbs-Merrill om mijn boek met succes op de markt te brengen? Wie moet ik daarbij precies vertrouwen? En op grond waarvan?’²⁴

Ze heeft zeven jaar aan die roman gewerkt. In dat werk heeft

ze al haar levensenergie en creativiteit gelegd, maar vooral haar filosofie. En nu moet haar roman *The Fountainhead* (in het Nederlands *De eeuwige bron*) door de uitgeverij via de toch al schaarse advertenties op de markt worden gebracht als liefdesverhaal in het architectenmilieu. De afdeling publiciteit weet tot dan toe zelfs niet met succes het feit voor het voetlicht te brengen dat de auteur een vrouw is en geen man. ‘Als we het over het vertrouwen hebben dat je zulke medewerkers moet schenken, kan het overduidelijk alleen om het vertrouwen van een zwakzinnige gaan [...] Is dat echt het soort vertrouwen dat je van mij verwacht?’²⁵

Een retorische vraag, klaarblijkelijk. Rand was in haar leven al voor zowat alles aangezien. Maar nooit voor zwakzinnig. Veel-er was het iedereen met wie ze sprak al na enkele minuten duidelijk met een intellect van ongeken- de helderheid en niet in de laatste plaats onverzettelijkheid te maken te hebben. Het fundamenteel op te lossen probleem in deze wereld was voor haar daarom niet haar eigen bestaan, maar dat van alle anderen. Voor Rand was daarbij niet het grote raadsel wat haar medemensen allemaal dachten en deden, maar *waarom* ze het deden: waarom konden ze niet gewoon stringent denken en vooral handelen? Wat precies verhinderde al die mensen telkens hun eigen, zuiver op feiten gebaseerde oordeel te volgen? Zij slaagde daar toch ook in?

Onbeschaamd

Waarom pakte haar redacteur juist nu, één dag voor de officiële verschijningsdatum van het boek, niet uit met wat zo duidelijk voor het grijpen lag? De twee of drie geplande advertenties waren niets meer dan de gebruikelijke plichtplegingen. Eigenlijk werd het werk door de uitgeverij beschouwd als een van de vele tussendoortjes. *The Fountainhead* zou, indien überhaupt, op eigen kracht zijn weg naar de winkels moeten vinden, of zelfs naar de

bestsellerslijsten. Per slot van rekening kon het niemand die ook maar één zin erin gelezen had ontgaan dat dit lijvige werk van ruim zevenhonderd pagina's met als hoofdpersoon de bovemenselijk aandoende architect Howard Roark in werkelijkheid een filosofisch manifest was in de vorm van een roman. Een massief monument vol ideeën en bladzijdenlange monologen, dat bovendien de moeilijk te verkopen eigenschap had alle morele intuïties waarop het zedelijke gevoel van het Amerikaanse mainstreampubliek naar het scheen berustte op losse schroeven te zetten.

Wat Rand betrof lag daarin nu juist de veelbelovende oorspronkelijkheid van haar werk. Zo moest het gepresenteerd en aan de man gebracht worden: als een *veranderende* literaire leeservaring, die voor de lezers een fundamenteel ander wereldbeeld opent en hen van de grot naar het licht leidt om zichzelf en hun wereld voor het eerst helder te zien! In de intieme vriendenkring betuigt de schrijfster zich ervan overtuigd dat honderdduizend verkochte exemplaren daarom het minimaal te verwachten aantal zal zijn – evenals een spoedige Hollywoodverfilming van de stof met haar lievelingsacteur Gary Cooper in de rol van Howard Roark.²⁶

Wat was daar, *zuiver rationeel*, op tegen? Zeker niet de kwaliteit van haar werk. En al helemaal niet de actualiteit van de boodschap! Was het niet al zonneklaar hoe het er met de wereld en zelfs met Amerika intussen voor stond? Merkte dan niet elke burger van het land dat er iets fundamenteels uit het lood was geraakt? Dat het dringender was dan ooit tevoren om een hele cultuur te behoeden voor de ondergang door eigen schuld? Haar met de macht van het vrije woord, het overtuigende argument en niet in de laatste plaats de wereld veranderende verhaalkracht te genezen van de diepe verwarring waaraan zij nu, in het voorjaar van 1943, dreigde onder te gaan in een wereldwijde orgie van geweld?